

Fransanın paytaxtı Parisdə UNESCO-nun Baş Qərargahında keçirilən Dünya İrsi Komitəsinin 47-ci sessiyasının gündəliyinə uyğun olaraq, iyulun 11-də Dünya İrsinin İlkin Siyahısına təqdim olunmuş nominasiya fayollarının müzakirəsi aparılıb. Azərbaycanın təqdim etdiyi "Qədim Qəbələ şəhəri" və "Gəmiqaya və Goygöl Tarixi-Mədəni və Təbii Kompleksi" UNESCO-nun Dünya İrsinin İlkin siyahısına daxil edilib. Hər iki abidənin gələcəkdə UNESCO-nun Dünya İrsinin Əsas siyahısına salınması məqsədilə zəruri elmi və təşkilati işlər davam etdiriləcək. Yurdumuzun hər bölgəsi, o cümlədən işğaldan azad olunmuş ərazilər belə abidələrlə zəngindir...

Abidələri qorumaq sabahımızı yaşatmaqdır

Qarabağ - böyük bağ mənasını verən bu gözəl yerləri belə adlandıranlar heç də yanılmayıblar, çünkü Tanrı o torpaqlardan heç nəyi əsirgəməyib. Həvəsi, suyu dərman, torpağı bərəkətli, ruzili. Görənləri heyran edib. Bir dəfə Qırxqız yaylağının çıxan, İsa bulağına enən, qan-tərə bata-bata Üçməx zirvəsinə qalxıb ətrafi seyr edən, Topxananın nadir ağaclarının çətlərini altında dincəlib Cidir düzündə at çapan hər kəs bu cənnətməkana bir könüldən min könüle aşiq olub. Onun sakinləri bu zinət yerləri nəsilləndən-nəsillərə əmanət edib. Niye də etməsinlər, axı o gözəlliyyin harmoniyasını pozmaqına inşanın əli gəlməz, qiymazdı. Ancaq qiydlar, ürəyi, duyğusunu olmayan, gözellikdən anlayışı olmayanlar. Vəhşi bir qəbələ kimi gəlib keçdilər, bu yerləri viran qoydular, daş-daş üstə qalmadı, yaşıllığın kökünü kəsdi, sularımıza zəhər qatdilar, havamızı zərərlə maddələrlə korladılar. O torpaqların üzərinə nə vardısa tar-mar etdilər. Tarixi, dini abidələrdən də heyliflərini çıxdılar. Çünkü çox gözəl anlayırdılar ki, bu gözellik onlara məxsus deyil, heç vaxt da olmayacaq. Odur ki, zamanın maşını öz bildikleri kimi, qəddarcasına fırlatırdılar. Onun sükanı arxasından bir gün düşəcəklərindən əmin idilər. Sadəcə havadarlarının könülləri xoş olsun deyə, 30 il Qarabağ adlı bu məkana zülm etdilər. Bağımıza daş basıb gözledik, bir gün bu yerlərə dönəcəyimizə ümidiyimizi itirmədik.

Xankəndi şəhərində İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının 17-ci Zirvə görüşündə çıxış edən dövlət başçısı İlham Əliyev o dövrdən danışarkən demişdir: "İşgal dövründə Ermənistan şəhər və kəndlərimizi, mədəni və dini abidərimizi yer üzündən silmişdir, 67 məsciddən 65-i Ermənistan tərəfindən yəl-yeksan edilib, qalan ikisi isə ciddi zərər görüb, donuz və inək tövlesi kimi istifadə olunub. Bu, İsləm dininə və dünya müsəlmanlarına qarşı hörmətsizlik və təhqir idi. Qəbiristanlıqlar da vandalizmə məruz qalıb, dağdırılıb, qəbir daşları tala-naraq Ermənistana aparılıb. Dövlət qurumlarından ibarət komissiya öz işinə xarici ekspertləri cəlb edərək, beynəlxalq təcrübədən yararlanmaqla işgal nəticəsində Azərbaycana vurulmuş zərəri təxminən 150 milyard ABŞ dolları məblə-

ğində qiymətləndirmişdir".

Bəli, bu, maddi ziyandır, bu zərərin mənəvi tərəfi isə daha böyükdür. Onun da haqq-he-sab zamanı gəldi. Bir gün düşmənlər özgə atına mindikləri kimi də düşdülər, daha doğrusu, zorla düşürdürlər. Cəmi 44 günə 30 ilin heyfini aldılar bu yerlərin əzəli sakinləri. Prezident, Ali Baş Komandanın dediyi kimi: "Biz qalib kimi, bu torpaqların sahibləri kimi qayıtdıq və buna görə də burada dağıdılın hər şeyi, - nəinki Ağdam şəhərində, bütün Ağdam rayonunda bir dənə də olsun dağıdılmayan tikili qalmayıb, - bu gün yenidən həyata qaytarıq".

Ermənistan tərəfində işgal olunmuş ərazilərdə vaxtılı yüzlər mədəniyyət müəssisəsi, o cümlədən, ümumilikdə 4,6 milyon kitabdan ibarət fondu olan 927 kitabxana, 808 mədəniyyət sarayı, mədəniyyət klubları və evləri, 85 musiqi və yaradıcılıq məktəbi mövcud olub. Həmin ərazilərdə həmçinin 100 mindən çox eksponatın toplanlığı 22 müzey və müzey filialları, dörd teatr, iki konsert müəssisəsi, səkkiz mədəniyyət və istirahət parkı fəaliyyət göstərib. Qarabağ münəqşəsi başlanmadan əvvəl dövlət tərəfindən qeydiyyata alınmış 700-dən çox tarixi və mədəni abidə, o cümlədən, Xocavənddə IV əsrə aid Alban kilsəsi, Laçında IV əsrə aid Ağağlan monastırı, Cəbrayılda XIII əsrə aid Başkəsik günbəz məqbəri, eyni zamanda, bu bölgədə VII-XII əsrlərə aid 11 və 15 aşırımlı Xudafərin körpüleri, Kəlbəcərdə 1238-ci ildə tikilmiş Gəncəsar məbədi, XIII əsrə aid Xudavənd məbədləri, Qubadlı rayonunda XIV əsrə aid Türbə, Füzuli rayonunda XIV əsrə aid Mirəli türbəsi, dönyanın ən qədim yaşayış məskənlərindən biri hesab olunan Azix mağarası, Zəngilan rayonunda 1305-ci ildə inşa edilmiş səkkizguşəli türbə, Ağdam rayonunda 1314-cü ildə tikilmiş Musa Qutlu türbəsi və XIV əsrə aid Xaçın Tərbətli abidə-

si, həmçinin 1868-ci ildə tikilmiş Cümə məscidi, Şuşada XVII əsrə aid Şuşa qalası, Şuşa Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu yerləşirdi.

Vətən müharibəsi qələbə ilə başa çatdıqdan sonra işğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpə-quruculuq işlərinə başlanıldı. Buradakı tarixi, dini, mədəni abidələrin inventarlaşdırılması işləri sürətləndirildi. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi yanında Mədəni İrsin Qorunması, İnkışaf və Bərpası üzrə Dövlət Xidmətinin məlumatına əsasən işğaldan azad olunmuş ərazilərdə inkiyədək ümumilikdə 550 abidənin inventarlaşdırılması başa çatdırılıb, eyni zamanda, aparılan monitoring nəticəsində 402 obyekti yeni aşkar olunmuş abidə kimi qeydə götürülüb. Bu abidələrin bir qismi Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən vandallizmə məruz qalıb. Belə ki, 68 abidə tamamilə dağıdılıb, 114 abidəyə ciddi ziyan dəyib, digər abidələr isə hətta tövə kimi istifadə edilib.

Onu da qeyd edək ki, daşınmaz tarix-mədəniyyət abidələrinin inkiyədək qüvvədə olan siyahısı 2001-ci ilde təsdiqlənmişdir. Təhlillər onu göstərir ki, həmin siyahıda bir sıra ciddi

çatışmazlıqlar var, yeni abidələrin adlarında, tarixlərində uyğunluqlar aşkar edilib, həbələ bəzi mühüm obyektlər reyestə daxil olunmayıb. Məhz bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 3 iyul 2025-ci il tarixli Qərarı ilə "Azərbaycan Respublikası ərazisində dövlət mühafizəsinə götürülmüş daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin əhəmiyyət dərəcələrinə görə bölgüsünün təsdiq edilməsi haqqında" 2001-ci il tarixli 132 nömrəli Qərara dəyişiklik olunub. Yeni qərara əsasən, Ağdam, Kəlbəcər, Füzuli, Laçın, Zəngilan və Xocavənd rayonlarında tarixi, memarlıq və arxeoloji əhəmiyyət kəsb edən 44 yeni abidə daşınmaz tarix-mədəniyyət abidələrinin reyestənə daxil edilib. Bununla da onların dövlət mühafizəsi təmin olunub. Bu istiqamətdə işlər davam etdirilir.

Abidələr yaddaşdır, tarixdir. Dili olmasa da, çox şeylər dənişir. Onları qorumaq, yaşatmaq isə tariximizə, dünənimizə, bugünümüzə, sabahımıza hörmət, vətəndaşlıq və insanlıq borcudur. Abidələri qorumaq sabahımızı yaşatmaqdır.

Zümrüd QURBANQIZI,
"Respublika".